

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧАМ ВУЗІВ

Галина Орендарчук, Ірина Карпенко

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

На наш погляд, проблеми викладання філософських дисциплін у вищих навчальних закладах пов'язані із загальними проблемами сьогодення, оскільки філософія – „квінтесенція епохи” – і визначає собою ті глибинні протиріччя, які притаманні часові. Своє завдання ми бачимо в тому, щоб відповісти на цілу низку запитань, з-поміж яких виділимо найважливіші:

1. Для чого впроваджується вивчення філософії у всіх вищих навчальних закладах, в тому числі і негуманітарного профілю?
2. Що є предметом філософії у вищих навчальних закладах?
3. Якої форми потребує зміст даної навчальної дисципліни?
4. Яке головне завдання виконує цей навчальний предмет?

Тривалий час у вищих навчальних закладах весь навчально-виховний процес був побудований як формування і пропаганда марксистсько-ленінського світогляду, чому певною мірою сприяло і вивчення марксистсько-ленінської філософії. Як доречно відмічали філософи, філософія, переставши бути „служницею богослів'я”, стала „служницею ідеології”, а філософи перетворились в елемент ідеократії [2: 27]. Загальна деідеологізація суспільного життя, яка розгорнулася після проголошення України як незалежної держави, позитивно вплинула на зміну орієнтирів при вивченні гуманітарних наук, на утвердження свободи світоглядного вибору, на розуміння викладання філософії як певного засобу, інструменту формування вільного, критичного мислення.

Скористаємось думками М.Мамардашвілі, людини, що розвивала і викладала філософію в умовах існування тоталітарної держави. Він говорить в одному із своїх інтерв'ю: „Я впевнений, що ті, хто впроваджував викладання філософії на нефілософських факультетах, ставили перед собою вирішення зовсім іншого завдання, ніж те, що диктується самою філософією. Вони просто намагались створити охоплену єдиною дисципліною (але не в науковому значенні дисципліною) деяку сукупність думок і переконань у частини громадян суспільства. І люди знали, що вони викладають зовсім не філософію; їхнє завдання було інше – створити певне єднання. Звідси, за цією схемою, виросла зовнішня структура викладання філософії у вищій школі” [2: 25]. І далі він стверджує, що ця система не створювала передумови для формування мислення, а лише одноманітну систему уявлень, яку видавали як мислення. І це зрозуміло – тоталітарна держава абсолютно не зацікавлена в громадянах, що вміють мислити. Вона зацікавлена у підготовці вузьких спеціалістів із стандартним набором якостей, сумлінних працівників, що вправно виконують розпорядження, а нав'язану думку сприймають, як власну.

Завдання нашого часу – розбудова української державності, побудова відкритого демократичного суспільства. Дуже прикро, що ми повинні розв'язувати проблеми минулих століть. Коли увесь світ іде до інтеграції, ми вирішуємо проблему національного самовизначення, відокремлення і становлення. Але такі принципи лежать в основі побудови та існування світу. Не можна нехтувати актуальними проблемами сьогодення і перестрибувати у поступальному розвитку (це стосується і філогенезу, і онтогенезу). Доки ми не вирішимо цієї проблеми, доти будемо тупцювати на місці або ж будемо відкинуті в минуле. Виникає питання: як саме розбудувати українську державність і що означає відродження України? Хто це буде робити? Що треба відроджувати? Чи можна однаковими методами „будувати комунізм” і будувати державність України?

М.Мамардашвілі вважає, що філософія ніколи не прагнула змінити радикально форми людського існування, а лише пояснити зміни і допомогти людині набутти стійкості і витримки в світі, який постійно змінюється. Платон в свій час говорив, що ідеальна держава можлива там, де ідея держави міститься в головах громадян, де громадяни осмислюють і дотримуються певних формальних законів. Це повинні бути дорослі люди, що вміють самостійно мислити і відповідати за свої вчинки, орієнтуватися в житті на свій власний вибір, не потребуючи для цього ніяких зовнішніх наставників і авторитетів.

Тоталітаризм залишив нам у спадок інфантильність, несформоване громадянське суспільство, спаплюжену моральність, де всі цінності перевернуті з ніг на голову. Тому мета викладання філософії співпадає з проблемою відродження України і розвитку громадянського суспільства: це формування умов становлення людини, умов, в яких людина може навчитися мислити, може стати громадянином держави, суб'єктом історії. „Ти не можеш бути рабом в громадянському житті і при цьому бути вільним у винахідництві. Винахідництво вимагає інтелектуальної мужності, певного розкріпачення. А свідомість єдина. Не можна бути вільним в одній точці і не бути вільним в іншій. Той, хто раб перед начальством, той раб і перед технічною проблемою. А також і перед соціальною” [2: 251].

Наше завдання – формування самостійної, вільної, творчої людини, що розуміє і поважає формальні закони соціального життя. Але справа в тому, що сформувати людину неможливо. Навіть Бог, за Декартом, не створює світ і людину остаточно, а процес творіння триває доти, доки світ існує. І тому призначення людини полягає в тому, щоб відбутися в якості Людини, стати Людиною. Як підкреслює М.Мамардашвілі, людина не створена природою і еволюцією. „Людина створюється. Безперервно, знову і знову створюється. Створюється в історії, з участю її самої, її індивідуальних зусиль. І ось ця її безперервна створюваність і задана для неї в дзеркальному відображенні самої себе символом „образ і подоба Бога”. Тобто, людина є такою істотою, виникнення якої безперервно відновлюється. З кожним індивідуумом і в кожному індивідуумі [2: 59].

Можливість стати людиною здатна реалізуватись тільки самим індивідуумом за умови його власної праці і постійного максимального напруження всіх сил для власного розвитку, оскільки життя завжди виступає певним людським зусиллям в просторі і в часі. Молодість – це той єдиний період людського життя, коли людина може стати дорослою, а може залишитися інфантильною, тобто, позбавленою самостійності у виборі життєвих орієнтирів і у прагненні самому відповідати за свій вибір. Саме в цей час ще достатньо молоді енергії і сили для того, щоб закласти той фундамент, опираючись на який і можна формувати себе як людину протягом всього життя, адже людський вік короткий, і втрачений на старті час обертається жажливими муками на фініші [2: 64].

Августин Блаженний якось сказав, що його охоплює жах при думці, що він знову може стати молодим. М.Мамардашвілі пояснює це таким чином: „Знову піддатися ризикові і не потрапити на шлях - навіть, якщо я помиляюсь, що потрапив на вірний шлях. Ні, знову починати життя я не хотів би. Занадто воно складне і незрозуміле” [2: 65].

Ще зовсім недавно вважалося, що система освіти і виховання мусить давати і дає чіткі орієнтири для ясного і чіткого усвідомлення „прозорих ситуацій”, в які людина потрапляє в процесі побудови свого індивідуального буття. Школярам і студентам в основному пропонують такі системи, які відповідають їх вікові, рівню їх освіченості, інтересам, такі, що можна зрозуміти відповідно до обсягу пропонованого їм навчального матеріалу.

Але світ створений таким чином, що людина і людство існують в системі „неповного знання”, а в повсякденному житті, так само як і в професійній діяльності, ми маємо справу із системами, які для нас „непрозорі”. Ми змушені обслуговувати, контролювати їх, керувати ними. Але для цього, на жаль, ми мало підготовлені, а тому середня і вища школа повинні виявити активність у цьому відношенні. Причому, мова

йде не стільки про знання, скільки про вміння, не стільки про теорію, скільки про практику.

Загальновідомими є положення про те, що від природи в людині закладена лише здатність до мислення. Саме ж вміння мислити дається людині в поті чола, в тяжкій праці, що називається навчанням. Як відомо, мислення, за Кантом, означає, по-перше, вміння мислити самостійно, по-друге, мислити так, щоб бути здатним сприймати свою справу очима іншого, а не тільки своїми, і по-третє, не суперечити самому собі в процесі міркування. Мислення – це суто людська властивість, що проявляється в своєрідному, неповторному акті народження власної думки при повному напруженні сутнісних сил. (Декарт стверджує, що по-справжньому мислити людина може лише 4 години на місяць).

Ф.Енгельс справедливо зауважує, що навчитись мислити можна в процесі вивчення історії філософії та логіки. Вивчаючи історію філософії, ми проходимо той шлях, який пройшло людство, в особі найвидатніших мислителів. Тільки на цьому шляху ми зустрічаємось із проблемами та питаннями, гідними людини. І серед них існують такі, вирішення яких принципово неможливе, скажімо, проблема смерті. Але, тільки зрозумівши зміст символу смерті, ми можемо вирішити проблему сенсу людського існування. Та для цього ми повинні вміти мислити. А історія філософії якраз дає нам матеріал для мислення, вчить розмірковувати, тренує нашу думку (як заняття спортом тренують наші м'язи).

Якщо при викладанні точних наук історія виникнення нових знань може бути випущена, бо там постійно відбувається процес відкидання старих істин новими, то у філософії „процес її внутрішнього зростання йде інакше. Поява нової філософської ідеї не перекреслює значення всіх попередніх, так само як і не забезпечує цій ідеї безперечну загальнозначущість. Кожний витвір філософської думки претендує на статус культурного явища й тому заслуговує на збереження в його неповторності. Щодо цього філософія дещо подібна до мистецтва.” [3: 5]

Виходячи із вище написаного, дозволимо собі зробити висновок про те, що предметом філософії у вищих навчальних закладах має бути історія філософії, але викладена не так, як це робилося раніше. Треба намагатись показати студентам, що історія філософії є не просто фіксованою, мертвою сукупністю певних знань, інформації, а „лабораторією”, в якій народжувались людські думки. Це – жива людська думка, наприклад, думка Платона, або Сковороди, або Мамардашвілі. Це та думка, яка в змозі народити іншу думку. І ці думки реально існують в тій мірі, в якій вони присутні в нас, в тих, хто їх мислить в дану мить. Думка існує у формі слова, в контексті мови, яка вже є. Ми вже маємо певні слова і тільки ці слова. Думку саму по собі тяжко вловити, страшенно складно оформити її в слова, тобто, висловити. Її народження, як і будь-яке народження, болісний процес, причому не природний, а надприродний, бо природа нам не залишила у спадок інстинкту мислення. Воно привнесено людиною. І світ чекає від людини свого власного уявлення, свого вираження, він „довизначається” в людині і через неї, і завдяки людському зусиллю існує: переходить із якості можливого у якість дійсного. І для того, щоб це „довизначення” сталось, у людства існує філософія. „Тобто, філософія, або, власне, думка, необхідність мислити існує тому, що ми не народжуємось природнім шляхом. Отже, певною мірою, думка є необхідним елементом того органу, через який у людини народжується людське, бо ж людина не просто істота прямо ходяча, на двох ногах, тощо, а ми знаємо і бачимо специфічно людське в людині, хоча визначити його неможливо. Але тут ми „схопили” специфічне людське народження на якихось надприродних, неавтоматичних, немеханічних підставах і учасником цього народження є те, що ми називаємо думкою” [2: 103].

Думка, таким чином, це причина і наслідок людяності, це елемент устрою світу, олюдненого світу. А усі глобальні проблеми сучасності впливають із однієї загрози – втрати людством людяності.

Викладачеві слід таким чином регулювати мислительну діяльність студента, щоб той сам (ніби паралельно з певним філософом і тією ситуацією, в якій він творив) з необхідністю прийшов до постановки проблеми і пошуків самостійного вирішення її, до

висування і перевірки гіпотези. У даному випадку процес навчання стає дослідницькою діяльністю, тому що студент вперше для себе відкриває певну істину, стає її творцем. В цій ситуації викладач виступає не просто „транслятором” певної суми знань, відтворювачем чийось думок, а творцем проблемних ситуацій, які формують творчі компоненти мислення студента.

Людина, що вміє мислити і приймати рішення самостійно, не розгубиться в складних умовах сьогодення і буде намагатись вирішити проблеми особистого і соціального характеру.

Всі викладачі філософії зобов'язані транслювати однаковий зміст навчальної дисципліни, викласти студентам класичні філософські проблеми. Але підійти до цього можна творчо, зацікавити студентів створенням проблемних ситуацій, включенням слухачів у мислений діалог з творцями філософських ідей. Монологічна форма проведення занять з філософії обов'язково потрібна. Але при цьому необхідна і сократівська майєвтика, тобто мистецтво задавати навідні питання і стимулювати народження думок у студентів, що і сприяє переходу до діалогу. В такому випадку студенти не залишаються пасивними слухачами. Нова інформація вступає у взаємодію із старим знанням, певним чином змінює його, породжує потребу погодитись з почутим або активно заперечити, прагнучи утвердити власну думку. Діалог у навчальному процесі – це постійне поповнення знання, яке не просто накопичується, а активно втручається у вже існуючі форми і структури знання, здатне добудувати або деконструювати його.

Виникає проблема підручника з філософії. Зрозуміло, що філософська мова старих підручників була непрофесійною, тому що формувалась вона за законами достатньо простого механізму. Про це читаємо у М.Мамардашвілі: „Уявіть собі соціал-демократичний гурток, де „вчена людина” повинна вмістити в голови слухачів весь світ з усіма його найскладнішими проблемами. Причому, вмістити так, щоб голова слухача не піддавалась особливому розумовому напруженню та інтелектуальній праці. Зробити це можна було тільки одним способом – звівши всю складність до простих схем. Наприклад, таких: „Чому є бідні? – Бідні є тому, що є багаті. – Як зробити, щоб не було бідних? – Потрібно знищити багатих” [2: 167-168].

Ця готова відповідь сумнівного змісту віднімає у людини потребу в самостійній праці, тобто, заставляє повірити, що думка – це те, для оволодіння чим не вимагається докладати ніяких зусиль розуму, а достатньо лише почути, і запам'ятати.

Нові підручники з філософії, що видані за останні 10-15 років – це все та ж сама спроба вирішити нові проблеми старими методами. Та інформація, що зафіксована у них, не може бути засвоєна за такий короткий період часу як один або два навчальні семестри (як це практикується у багатьох навчальних закладах України). Для чого давати такий стислий огляд філософських концепцій? Кожна з них (за браком часу) подається поверхнево і односторонньо. Звести зміст багатющого вчення І.Канта (цінність якого людство тільки зараз почало усвідомлювати) до трьох неповних сторінок, які до того ж написані складною нібито „українською” мовою – це просто спалювання тих ідей, які філософ вистраждав і виславив. Для чого потрібна студентам ця інформація? Вона не залишає простору для мислення. У підручниках немає думок Канта, а є лише слова тих, хто писав цей підручник. Можливо, ця інформація потрібна для формального задоволення сучасних невігласів, які „знають, що вони знають”, чи для „блиску ерудиції”, себто, - „читали ми вашого Канта!”.

Підручники намагаються досягнути неосяжне – тут і історія філософії, і онтологія, і гносеологія, і проблема людини. Коли наприкінці семестру сумлінний студент закриває останню сторінку, у нього виникає цілком слушне запитання: „І що я тепер маю з усім цим робити?”

На наш погляд, створити підручник з філософії надзвичайно проблематично, тому що в будь-якому випадку у ньому буде викладена не філософська концепція Платона чи Канта, а бачення і сприйняття автором підручника філософської концепції Платона чи Канта, оскільки кожен автор читає, бачить і розуміє Канта і Платона по-своєму. Тому „у філософії в якості предмета вивчення існують лише оригінальні тексти. Немислимий

підручник з філософії, так само як і підручник з історії філософії; вони немислимі як засоби вивчення філософії... знайомство з оригіналом є єдиною формою навчання філософії" [2: 24].

Дослідження тексту не є простим читанням, а включає в себе осмислення, засвоєння сказаного в тексті, діалог з авторами тексту, спілкування з минулим чи теперішнім, знайомство з чужим життєвим досвідом, ідентифікованим в філософських поняттях. Текст як специфічна форма опредмечення та трансляції думки за допомогою слова на відстані і крізь великі часові проміжки є ключем до розуміння людини та її проблем і разом з тим засобом формування людської думки. Текст є джерелом набуття власного досвіду за умов долучення людини до цього тексту та інтерпретації його.

Отже, якщо метою викладання філософії є навчити мислити, то предметом філософії є історія філософії і оригінальний філософський текст. І тут виникає низка проблем. Деякі з них пов'язані з сучасною системою освіти: „Життя пішло вперед, а структура залишилась... Наприклад, мені потрібно розповісти про Платона. Але про Платона неможливо розказати в рамках системи освіти, яка збереглась. Про Платона неможливо розказати, стежачи за відвідуванням занять, виставляючи оцінки тощо. Все це виглядає вкрай нелогічно" [2: 25]. Тяжко поєднувати під час проведення семінарського заняття два різні завдання. З одного боку, ми намагаємось створити умови, ту творчу атмосферу, в якій студент спробував би самостійно мислити. А з іншого боку (в той же самий час) треба перевірити, наскільки він вивчив напам'ять певну інформацію. А це є непрості і абсолютно різні завдання.

Як наголошує Г.Горак, філософія, перш за все, є „духовний орієнтир особистості, що прагне до мудрості, до оцінювання власного життя не лише в масштабах сьогодення. Вона повертає людину до вічності, наповнює її розум думками про минуле і прийдешнє, виводить за межі інтервалу її особистого існування, надає осмисленості всьому життю" [1: 4].

Нам здається, що саме це визначення дозволяє зрозуміти, для чого філософія потрібна юристам, бухгалтерам, лікарям. Філософія необхідна кожній людині настільки, наскільки ця людина прагне зрозуміти цей світ, себе, свої почуття, прагнення і свідомість. Філософія „виступає способом залучення індивіду до загального, людини до людськості, і тому що через персональне світосприйняття здатна розширювати горизонти соціального бачення і культурного виміру, і тому що підносить індивідне буття до рівня буття суспільного" [1: 4].

Аристотель відмічав, що філософія починається із подиву. Коли людина може здивуватись з приводу очевидних речей; коли вона задає собі питання: „а як це можливо?“, вона прагне осмислити свій особистий досвід – і це пів-шляху до філософії. Інша частина шляху – та, яку проходить філософія назустріч людині. І та точка, в якій проходить зустріч, – це і є філософствування, акт думки. Осмислювати свій досвід можна за допомогою філософських термінів, вони допомагають продовжити шлях пізнання. [2: 18] „Тільки пройшовши свою половину шляху, ми отримуємо шанс зустрітись із філософією – як можливості навчитись тому, що уміли інші, а я – ні, але що я також пережив, хоча і не знав, що це так називається, і більш того, не знав, що про це так можна говорити" [2: 15].

У зв'язку з цим доречно згадати слова М.Мамардшвілі, який вважає, що філософія не є системою знань, яку можливо передати іншим і тим самим навчити їх. Той, хто бажає прилучитись до філософії, повинен ходити не на курс лекцій з філософії, а просто до філософа, в якого є своя філософія, тобто деякий особистий досвід, особистий, пройдений людиною шлях випробовувань, який вона ідентифікувала у філософських поняттях [2: 15].

У сучасній філософії, судячи з текстів, що друкуються на сторінках філософських та загальногуманітарних видань, найгострішою проблемою є проблема людини. І це не дивно. Можливо, єдиним містком для людства над тією прірвою зухвалості, невігластва і трагічних помилок, що воно так старанно копало протягом століть, єдиним містком до буття через світові кризи є пізнання себе. І ця проблема потребує сучасної

форми, власних зусиль, адже немає потреби виховувати покоління, чия життєдіяльність і буде історією ХХІ століття, в дусі епохи Просвітництва.

Час вимагає змін. Треба змінювати зміст і форму викладання філософії. Звичайно, це дуже складна проблема і миттєво вона не вирішиться, але й сама по собі вона не вирішиться також. І якщо ми для її вирішення нічого не зробимо, то хто це зробить?

Література

1. Горак Г.І. Філософія. Курс лекцій. – К., 1997. 2. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М., 1990. 3. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: Онтологія людини. – К., 1995. 4. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995. 5. Рюс Жаклін Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки. – К., 1998.

Анотація

В статті висвітлені деякі проблеми викладання філософії у вищих навчальних закладах.

Annotation

In this article some problems of teaching philosophy in higher educational institutions are considered.